

Wprowadzenie

Niniejsza monografia poświęcona jest zagadnieniom związanym z formacją liturgiczną. Składają się na nią teksty wygłoszone podczas XIII Międzynarodowego Sympozjum Liturgicznego *Ad Fontes Liturgicos* pod tytułem *Liturgia szczytem i źródłem formacji liturgicznej*, zorganizowanego w dniach 25–26 października 2022 roku przez Instytut Liturgiczny Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie we współpracy z Greckokatolickim Wydziałem Teologicznym Uniwersytetu w Preszowie (Słowacja), Greckokatolickim Instytutem Teologicznym św. Atanazego w Nyiregyházie (Węgry) i Ukraińskim Uniwersytetem Katolickim we Lwowie (Ukraina).

Jeśli, zgodnie ze słowami soborowej Konstytucji o liturgii *Sacrosanctum Concilium* (10), liturgia jest „szczytem i źródłem” wszelkich działań Kościoła, to jest ona także szczytem i źródłem chrześcijańskiej formacji człowieka, która stanowi jedno z najważniejszych pól jego działalności. Celem tej formacji jest odnowienie w człowieku obrazu Bożego, uczynienie zeń dziecka Bożego, które wraca do jedności ze swoim Stwórcą. Dzieła tego dokonał Chrystus i nadal dokonuje w liturgii Kościoła, która jest kontynuacją Jego dzieła zbawczego. W liturgii sam Chrystus wciąż uświęca – zbawia człowieka, a człowiek otwiera się na ten dar, przyjmuje go z wdzięcznością, którą wyraża przez kult¹. Liturgia więc jako uświęcenie

1 Por. Konstytucji o liturgii *Sacrosanctum Concilium*, 7.

i kult, będąc bosko-ludzkim działaniem, pełni pierwszorzędną rolę w formacji człowieka jako chrześcijanina. Dlatego cała formacja chrześcijańska człowieka ma wymiar liturgiczny, który łączy się z innymi jej wymiarami: intelektualnym, kulturowym, moralnym, prawnym, duchowym.

Formacja liturgiczna duchowieństwa i świeckich, do której wzywa niejednokrotnie Konstytucja o liturgii (14–19), ma prowadzić wiernych do „pełnego, świadomego i czynnego udziału w obrzędach liturgicznych” (14), aby mogli oni podjąć owocną współpracę z otrzymanym darem łaski w całym swoim życiu. Formacja liturgiczna jest nieodzowna dla skutecznej realizacji dzieła posoborowej odnowy liturgii. Przypominają o tym w swoich wypowiedziach papieże. Na przykład Jan Paweł II z okazji 25. rocznicy Konstytucji o liturgii stwierdził, że „formacja liturgiczna ludu Bożego, pasterzy i wiernych” pozostaje „najpilniejszym zadaniem”². W liście na 40-lecie konstytucji podkreślił natomiast, że „konieczne jest pogłębienie życia liturgicznego poprzez odpowiednią formację”³. Troskę o taką formację wyrażał niejednokrotnie także Benedykt XVI, zwracając szczególną uwagę na jakość celebracji liturgicznych. Nowe przemyślenia na temat formacji liturgicznej w kontekście współczesnych wyzwań przedstawił papież Franciszek w Liście apostolskim o formacji liturgicznej ludu Bożego *Desiderio desideravi* z 29.06.2023 roku. Pisze on, że „współczesny człowiek utracił zdolność angażowania się w akcję symboliczną”⁴, dlatego także dziś „potrzebujemy poważnej i żywotnej formacji liturgicznej”, aby „wzrastać w zdolności pełnego przeżywania akcji liturgicznej”⁵.

Autorzy tekstów zamieszczonych w monografii podejmują więc bardzo aktualną tematykę, która potrzebuje wciąż dalszej refleksji i pogłębienia, aby formację liturgiczną można było właściwie rozumieć, udoskonalać i wprowadzać w życie. Formację liturgiczną analizują z perspektywy teoretycznej (pojęcie) i praktycznej (duszpasterstwo), historycznej i współczesnej. Autorzy reprezentują nie tylko Kościół rzymskokatolicki, ale także Kościoły greckokatolickie i prawosławne, dlatego publikacja daje cenną możliwość zapoznania się z doświadczeniami i problemami w zakresie

2 Jan Paweł II, List apostolski *Vicesimus quintus annus*, 15.

3 Jan Paweł II, List apostolski *Spiritus et sponsa*, 7.

4 Franciszek, *Desiderio desideravi*, 27.

5 Franciszek, *Desiderio desideravi*, 31.

formacji w Kościołach, które sprawują liturgię w różnych obrządkach (zachodnim i wschodnim).

Monografia dzieli się na trzy części: (1) Ogólne zasady i aspekty formacji liturgicznej, (2) Liturgia szczytem formacji – formacja do liturgii, (3) Liturgia źródłem formacji – formacja przez liturgię.

(1) Ogólne zasady i aspekty formacji liturgicznej. W pierwszej części o charakterze wstępnym znalazły się rozdziały, które wyjaśniają samo pojęcie formacji liturgicznej i przybliżają kilka jej ważnych aspektów, wskazując na różne sposoby jej realizacji w Kościele współczesnym. Adelajda Sielepin CHR (Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie) koncentruje się na teologicznych aspektach tej formacji, które wynikają z natury samej liturgii (*Kryteria teologiczne formacji liturgicznej*). Zwraca uwagę na takie aspekty, jak: prymat liturgii w życiu Kościoła, relacyjny wymiar chrześcijaństwa, świadomość eklezjalna, mistagogia, poczucie *sacrum* oraz docenienie sakramentaliów i adoracji eucharystycznej. Marcel Mojżesz (Uniwersytet Preszowski, Słowacja) przedstawia recepcję formacyjnych postulatów papieża Franciszka w środowisku Kościoła grekokatolickiego (*List „Desiderio desideravi” papieża Franciszka jako nowe wyzwanie dla współczesnej formacji liturgicznej*). W kolejnych tekstach możemy zapoznać się z wizją formacji liturgicznej, która, aby podjąć współczesne wyzwania, musi wykroczyć poza swój podstawowy wymiar teologiczny. Przemysław Nowakowski CM (Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie) wykazuje, że formacja liturgiczna może spełnić także ważną rolę w odzyskaniu chrześcijańskiego rysu przez dzisiejszą, mocno zlaicyzowaną kulturę (*Wymiar kulturowy formacji liturgicznej*). Viktoriya Semenova (Instytut Nauk Religijnych św. Tomasza w Kijowie, Ukraina) proponuje wzbogacenie formacji liturgicznej o wymiar prawny, który w posoborowej liturgii często bywa pomijany i niedowartościowany, co wynika z jednostronnego, pozytywistycznego postrzegania prawa (*Rola prawa kanonicznego w liturgicznej formacji wiernych*). Zmiana tej sytuacji wymaga nowego spojrzenia na prawo, liturgię i ich wzajemny związek.

Dwie następne, zasadnicze części monografii, odpowiadają dwóm głównym płaszczyznom, na których odbywa się formacja liturgiczna. W dziele formacji liturgicznej wyróżnia się formację do liturgii i formację przez liturgię. Najpierw należy wiernych do liturgii odpowiednio przygotować, doprowadzić ich do świadomego i czynnego udziału w liturgii (formacja do liturgii), która wówczas będzie mogła spełniać najważniejszą rolę

formacyjną opierającą się na działaniu samego Chrystusa w misterium liturgicznym (formacja przez liturgię). Liturgia jest więc zarówno szczytem, na który formacja wiernych prowadzi, jak i źródłem dalszej formacji dokonywanej siłą nadprzyrodzonej łaski, spływającej z liturgii na wiernych⁶.

(2) Liturgia szczytem formacji – formacja do liturgii. Umieszczone w tym bloku tematycznym teksty omawiają formację do liturgii zarówno duchownych, jak i świeckich. Janusz Mieczkowski (Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie) przedstawia posoborową formację liturgiczną w polskich seminariach Kościoła rzymskokatolickiego (*Formacja liturgiczna alumnów w Polsce po Soborze Watykańskim II*). Dwa rozdziały dotyczą formacji liturgicznej duchowieństwa grekokatolickiego. Michał Glevaňák (Uniwersytet Preszowski, Słowacja) ukazuje trudności, z jakimi musieli zmierzyć się seminarzyści grekokatolicy na Słowacji (*Refleksja nad liturgicznym przygotowaniem kandydatów do kapłaństwa po relegalizacji Kościoła Grekokatolickiego w latach 1968–1990*). Ihor Vasylyshyn (Ukraiński Uniwersytet Katolicki we Lwowie, Ukraina) prezentuje podręcznik liturgiczny dla studentów grekokatolickiego seminarium lwowskiego z 1907 roku (*Podręcznik obrzędów dla alumnów seminarium duchownego z 1907 roku jako jeden z przykładów formacji liturgicznej kleryków w Ukraińskim Kościele Grekokatolickim*). Cezary Login i Simeon Pintei (Uniwersytet Babeş-Bolyai w Cluj-Napoca) zapoznają nas z formacją liturgiczną prawosławnych duchownych i świeckich w Rumunii. Dumitru Vanca (Uniwersytet 1 Decembris w Alba Julia, Rumunia) analizuje rumuński podręcznik liturgiczny z 1697 roku. Vasyl Popelasty (Ukraiński Uniwersytet Katolicki we Lwowie, Ukraina) ukazuje w swoim tekście ciekawą inicjatywą formacyjną grekokatolików ze Lwowa (*Seminaria liturgiczne w Archidiecezji Lwowskiej Ukraińskiego Kościoła Grekokatolickiego – poszukiwanie odpowiedzi i środki formacji*). Liturgicznej formacji świeckich dotyczy tekst Kazimierza Gintera (Uniwersytet Papieski Santa Croce w Rzymie, Włochy), który opisuje jak jest ona zorganizowana we wspólnotach prałatury *Opus Dei* (*Formacja liturgiczna wiernych świeckich w prałaturze „Opus Dei”*). Martin Tkač (Uniwersytet Preszowski, Słowacja) przedstawia wyniki swoich badań ankietowych na temat jakości udziału w liturgii grekokatolickiej młodzieży na Słowacji (*Potrzeba liturgicznej formacji młodzieży*).

6 Por. Konstytucji o liturgii *Sacrosanctum Concilium*, 10.

(3) Liturgia źródłem formacji – formacja przez liturgię. W tej części znalazły się rozdziały odnoszące się do formacyjnego oddziaływania liturgii na jej uczestników poprzez obrzędy, znaki i słowa, a także przez możliwość wypełniania określonych funkcji liturgicznych. Daniel Brzeziński (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu) wyjaśnia rolę, jaką spełnia w formacji przez liturgię komentarz liturgiczny (*Komentarze i funkcje komentatora w aktualnej liturgii rzymskiej*). Simon Marinčak (Uniwersytet Trnawski, Słowacja), na przykładzie liturgii obrządku bizantyjskiego, podkreśla znaczenie śpiewu liturgicznego, który wydatnie przyczynia się do aktywnego udziału wiernych w liturgii, wzmacniając jej formacyjną funkcję („*Chorus angelorum*”. *Spojrzenie na aktywne uczestnictwo w zgromadzeniu liturgicznym i rolę chóru*). Dostrzegając potrzebę poprawy jakości współczesnej homilii, Henryk Sławiński (Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie) przypomina, że jest ona integralną częścią liturgii, co zobowiązuje do uwzględnienia w jej treści także tematyki liturgicznej – wówczas homilia stanie się ważnym środkiem wspierającym formację przez liturgię („*Homilia to często klęska*”. *Konieczność poprawy jakości homilii*). Kolejne teksty analizują treść i obrzędy samej liturgii, będącej bezpośrednim źródłem formacji wiernych. Historyczne opracowanie Jarosława Supersona SAC (Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie) pomaga głębiej zrozumieć symbolikę znaku krzyża od najdawniejszych czasów związanego z liturgią i prywatną pobożnością chrześcijan (*Misterium znaku krzyża w pierwszych wiekach chrześcijaństwa. Studium historyczno-liturgiczne*). János Nyirán (Greckokatolicki Instytut Teologiczny św. Atanazego w Nyiregyhaza, Węgry) uważa, że bardzo skuteczną metodą dla włączenia wiernych w przeżywanie misterium liturgii jest mistagogia i przykładowo ją zastosowuje, przeprowadzając analizę wybranych hymnów liturgii bizantyjskiej. Mateusz Potoczny (Uniwersytet Opolski) roztacza przed nami barwny obraz liturgii Kościoła syro-malankarskiego, która mocno zakorzeniona w miejscowej kulturze skutecznie wypełnia rolę formacyjną wobec chrześcijan Indii (*Modlitwa liturgiczna jako szkoła formacji wiernych w tradycji Kościoła syro-malankarskiego*). Petro Sabat (Ukraiński Uniwersytet Katolicki we Lwowie, Ukraina) przedstawia historię wprowadzenia i rozwoju kultu eucharystycznego w Kościele greckokatolickim oraz problemy związane z jego recepcją przez wschodnią tradycję liturgiczną (*Kult Eucharystii w Kościołach Chrztu św. Włodzimierza na przestrzeni wieków*). Wasyl Rudeyko (Ukraiński Uniwersytet Katolicki we Lwowie, Ukraina) na przykładzie liturgii słowa w obrządku

bizantyjskim wykazuje, że modlitwy liturgiczne stwarzają najlepszy kontekst dla odczytywania i komentowania Ewangelii (*Modlitwy bizantyjskiej liturgii słowa jako wprowadzenie do medytacji nad Pismem Świętym*). Valeriia Orzhykhovska (Instytut Nauk Religijnych św. Tomasza w Kijowie, Ukraina) porównuje rolę, jaką pełnią psalmy w liturgicznej i duchowej tradycji chrześcijan i wyznawców judaizmu (*Specyfika używania psalmów w liturgii Kościoła katolickiego i wspólnot żydowskich*).

Różnorodność tematyki opublikowanych tekstów świadczy o tym, że problematyka formacji liturgicznej stanowi prawdziwe źródło inspiracji dla wielu badań i refleksji. Wciąż poszukujemy takiego kształtu formacji, który mógłby lepiej odpowiadać potrzebom współczesnego uczestnika liturgii i wyzwaniom dzisiejszych czasów. Liturgia ma w sobie Bożą siłę działania i bogactwo łaski – formacja liturgiczna ma przyczynić się do tego, aby wierni byli zdolni tej sile się poddać i umiejętnie z tego bogactwa korzystać. Odnowiona liturgia powinna stać się szczytem i źródłem odnowionej koncepcji formacji liturgicznej.

Przemysław Nowakowski CM